

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Дарин Войнов Тенев

за дисертационния труд на

Николай Генчев Генов

**„Виртуалното тяло в научната фантастика:
опит върху фантоматиката”**

за придобиване на научната и образователна степен „Доктор”

в област на висшето образование 2.1. Филология (Научна специалност – Теория и история на литературата)

Дисертацията на Николай Генчев Генов представя смело интелектуално усилие в една област колкото съвременна, толкова и трудна. Предизвикателството е поне двойно. От една страна, въпросът за виртуалността днес съвсем не е само теоретичен въпрос, това е въпрос, касаещ света, в който живеем, всекидневните ни практики, насоката, в която повече или по-малко човечеството върви. В този смисъл проблемът за виртуалните светове и виртуалните тела е належащ, притискащ ни, неотложен. От друга, темата за виртуалността е свръхобговорена, свръхдетерминирана, което означава също и – минирана, опасна, тъй като не само липсва съгласие дори по базови пунктове, като например, как следва да се разбира виртуалното, но и има такова изобилие от книги, статии, разработки по въпроса, че навлизането в темата неусетно може да се превърне в безкрайно блуждаене в нейното преддверие с един безкраен и обречен опит за представяне и вземане на отношение спрямо вече направеното и вече казаното (в което трябва да се включи и необятната литература, предшестваща съвременния дебат, като например, литературата върху понятието мимезис или писаното върху понятието *dynamis* от Аристотел и неговите тълкуватели, през средновековните му подеманя до съвременните онтологии на потенциалното; и т.н.).

Николай Генов е разработил стратегия, за да може да начертае своя собствена траектория в това свръхдетерминирано поле, да каже нещо ново, да предложи различен вход към историята на дискурса върху виртуалното и да укаже насоки за развиването на проблематиката оттук насетне. Обикновено по-трудното при писането на дисертационен

труд е не какво още да включиш, а какво да изключиш, като едновременно с това запазиш дълбочината и обхвата на изследването. В случая с въпроса за виртуална реалност и виртуално тяло, както току що посочих, тази трудност е още по-голяма, но стратегията Генов включва троен ход за преодоляването ѝ, както със същия жест успява не само да сложи концептуалната рамка на изследването си, но също и да очертае ясните контури на структурата на текста си. Какъв е този троен ход, каква е стратегията на докторанта?

На първо място, Генов избира ясна *начална точка*, която да осигури категориална матрица на изследването му. Тази начална точка е идеята за фантоматиката (като част от фантомологията) у Станислав Лем, развита в неговата *Сума на технологията*. Подобен избор не е случаен и самият докторант проследява начина, по който Лем е действителен предшественик на начините, по които виртуалните реалности ще бъдат произведени и мислени. При Лем фантоматиката е областта, която се занимава със „създаването на изкуствени среди, подобни на нашата до степен на неразпознаваемост“ (с. 11). В дисертацията фантоматиката е подета и развита като „модел за мислене на виртуалната реалност“ (с. 142). Тук следва да се направят две бележки. Едната е, че Генов не заема фантоматиката като готово и завършено понятие, а като инструмент, който той сам доусъвършенства. Първата глава на дисертационния труд е практически посветена на въвеждането и обсъждането на фантоматиката и цялата концептуална мрежа, към която понятието принадлежи, но още тук фантомологията с всичките ѝ части е изпробвана като аналитичен апарат върху произведенията на нейния автор, Лем, като във внимателните и добре прицелени анализи са очертани и ограниченията в позицията на полския писател, и възможностите за разгъването на концептуалната мрежа отвъд буквата на *Сума на технологията*. Развитието на понятието е продължено през целия труд. Втората бележка е свързана с аналитичната роля, която фантоматиката играе, защото показва двойното предимство на избора да се почне с Лем – едновременно историческо (включително литературно-историческо) и теоретическо. По особено хубав начин трудът на Генов показва връзката на историческо и теоретично, като теоретичното помага за изясняване на историческото измерение, а историческото показва контекстуалните основания зад теоретичните ходове. (И нека в скоби бъде споменато, че наред с цялото силно и вдъхновено теоретично построение, работата развива на един втори план и изключителна историзация на виртуалната тематика в литературата и полага така основите на една литературна история на научната фантастика, занимаваща

се с виртуална реалност, която стъпва върху сериозната концептуална работа върху самото понятие за виртуално.)

На второ място, и вече през фантоматиката като модел на виртуалната реалност, е избрана *фокусна точка*, която центрира труда, като позволява едновременно най-голяма икономичност (а икономичността, както вече стана ясно, е изключително нужна при такава проблематика) и най-голяма евристичност на изследването. Тази фокусна точка е виртуалното тяло. Спирането на тялото, което неслучайно присъства в самото заглавие на дисертацията, е ключово за изследването, защото през тялото се вижда както връзката между фантоматично и действително, така и тяхното несъвпадение и разминаване (виж напр. с. 94 и следв., както и с. 54). Измеренията на тялото се оказват в пряка връзка с измеренията на реалностите, които то обитава; през фокусната точка на тялото могат да се поставят и въпросите за пространството и времето във виртуалната реалност, както и за тяхното отношение с действителността. Съвсем закономерно, третата, последна глава на труда, като кулминация на направеното до този момент, тематизира тъкмо отношението тяло-свят във фантоматиката.

На трето място, целият въпрос за виртуалната реалност е промислен откъм литературата. Литературата – и научната фантастика в частност – е избрана като *праг за наблюдение и анализ* на фантоматиката. В дисертацията има и огромно количество позовавания на съвременни технологии, реални експерименти, също игрални филми, анимации, компютърни игри, вижда се, че докторантът е проучил щателно и познава отлично цялото поле. И на тази основа е избрал тъкмо литературата за праг, през който да наблюдава и интерпретира виртуалното. Този избор е добре обоснован – литературата е експериментирала и продължава да експериментира с разнообразни, осъществени и неосъществени, осъществими и неосъществими възможности на виртуалните светове и виртуалните тела. Затова и литературознанието се оказва в „привилегирована позиция в авангарда на трансхуманизма“ (с. 21). То е привилегировано, защото вече има разработени методи на наблюдение и анализ, чрез които да обсъди тази проблематика. Нещо повече, в литературата вече са се оказали преплетени елементи от различен порядък, отправящи към жанрови теории, наратология, психология, теория на фикцията и фикционалните светове, рецептивни теории – в един друг речник, може да се каже, че става дума за преплитане на несъизмерими езикови игри, – чието изследване допълнително разкрива многомерността на избраната проблематика. Със спирането на литературата като праг за наблюдение и анализ на феномените на виртуалното се

разкрива и залогът на литературната теория днес и то тъкмо като осигуряваща коридори за комуникация между различни полета и дисциплини.

Този троен ход на докторанта, който дава начална точка (фантоматиката, помагаща за подреждането на дискурсите върху виртуалното), фокусна точка (виртуалното тяло, помагащо за центриране на проблематиката до проблем, през който тази проблематика да бъде разпитана) и праг за наблюдение и анализ (научната фантастика), му е позволил да създаде един изключително стегнат и фокусиран текст с ясна логика и ясен залог.

Подобна стратегия е спомогнала и за развиването на фантоматичната теория на Генов с преобръщането на йерархията между фантомология и фантоматика (при което фантоматиката като вид се оказва, че инкорпорира рода, към който принадлежи); с разграничението, историческо и теоретично едновременно, между трите типа фантомати (класически, мрежови, игрови, както и нулевия тип, протофантомати – виж с. 72 и следв.), с преосмислянето на тривиума от граматика, диалектика и реторика (който други изследователи използват за описание на виртуалното) като описващ не само нива на виртуализация, но и нива на конфликтност в научната фантастика. Изграждането на фантоматичната теория на Генов минава през многобройни анализи на фантасти от цял свят и критически диалог с други теории и схващания. Това е направило тази теория изключително богата на открития (понякога само указвани в бележки под линия, понякога развивани в основния текст), примери за които могат да се приведат много. Теорията, например, позволява да се забележат и разграничат два вида смърт при фантоматичното преживяване – смърт на фикцията и смърт на фикционализирането (с.131). Подобни открития не са страничен ефект от теорията (в случая с двата вида смърт става дума за начина, по който диалектиката се разгръща във фантоматиката като ниво на конфликт), а част от теоретизацията. Така систематичността на теорията не я прави затворена и неоперативна, а обратно – превръща я във все по-пластичен инструмент за интерпретация и теоретизиране.

Високата концентрираност и фокусираност на изследването на Генов са похвални и няма да е грешка да се каже, че без тях трудът едва ли е можел да бъде толкова успешно завършен. Все пак в концептуалното му усилие има нишки, които не са били достатъчно проследени, нишки, които са обещаващи, но са само указани. Ще посоча двата най-лесно забелязващи се такива случаи. В един момент Генов критикува схващането за тяло при Станислав Лем и по-късно в един текст на Атанас Славов като имащо тежки

онтологични предпоставки (аз бих казал метафизически) и препраща към Жан-Люк Нанси и неговата концепция за тялото като изложеност, като изцяло външно (с. 60 и следв.). Никъде по-нататък обаче виждането на Нанси не е подето и използвано. Нещо повече, не става ясно защо препратката е към Нанси, а не например към която и да е друга концепция за тялото, която се различава от тази на Лем – можеше да е Спиноза, Ницше, Хусерл, Мерло-Понти, Делюз. Очевидно е, че разбирането на Нанси стъпва на предпоставки, различни от тези на Лем, и читателят се пита на каква основа са сравнявани, особено ако се вземе предвид, че Нанси по-нататък е напълно изоставен. Другото място касае начина, по който статутът на реалността в *Сума на технологията* остава нерешен. Генов предлага решение да се търси по посока на неприеманата от Лем психоанализа и привежда един сън, представен от Фройд, и анализа на този сън от страна на Жак Лакан (с. 108 и следв.). По любопитен начин обаче, нито са проследени схващанията за реалност на Фройд (с разликата между външна и вътрешна реалност, с понятието за проверка на реалността, с принципа на реалността), нито е обсъдена разликата между реалност и реално при Лакан, и въпросът в някакъв смисъл остава отворен. По-сериозно обръщане към психоанализата освен това би посочило алтернативен механизъм за интерпретиране на виртуалното през принципа на удоволствието, през всемогъществото на мислите при примитивните народи, децата и невротичите и т.н. Несъмнено, самодисциплината на докторанта не му е позволила да проследява тези нишки и от това дисертацията не страда, но също толкова несъмнено ми се струва, че част от обещанията, които такива препратки дават, биха довели до приносни наблюдения и различен тип критическа дистанция спрямо доминиращите теории за виртуалното.

Бих искал да задам два общи въпроса, касаещи не само тематични, но и оперативни понятия на Генов, т.е. понятия, които са употребявани функционално, без изрично да се дефинират или обсъждат тематично. Първият въпрос е свързан с едно донякъде все пак тематизирано понятие, а именно „свят“. Думата е използвана често, но се оказва във фокуса на теоретичното внимание едва в последната част на работата. В началото на третата глава се казва, че „да създадеш свят е да създадеш творба, която постоянно да претворяваш, както може да прави самата научна продукция“ (с. 113). Но поне според общоприетите схващания, научната продукция не създава свят, а създаването на творба, която да можеш да претворяваш, съвсем не изисква свят – може да е картина, или музикално произведение, на чиято основа да се импровизира, или експериментално

стихотворение. От друга страна, светът на творба може да не се ограничава до нея, а да преминава и води към други творби. Примери биха били светът, в който живее Шерлок Холмс или светът на Толкин, или светът от книгите, игрите и филмите за Вещера. За създаването на свят има препратка към Нелсън Гудман, но без описание какво е неговото схващане. Казва се, че фантоматичното тяло и светът са сходни явления. Какво тогава се разбира под „свят“? Как следва да се разграничават свят от среда и от реалност? Следва ли светът да се свързва с някаква тоталност, цялостност? Как се отнася конкретно към тялото, към боравенето с пособия, които препращат едно към друго и изграждат взаимовръзки? И тогава какво би означавало фикционален свят, виртуален свят, фантоматичен свят?

Вторият въпрос е в някакъв смисъл продължение на първия и касае понятието за фикция. От самото начало фикцията е употребена за дефиниране на виртуалността: виртуалността е фикция, съчетаваща машинен алгоритъм и немашинно въображение (с.12). Без да навлизам във въпроса за проблематичността на противопоставянето на машина и въображение (и преди да се мисли за изкуствен интелект, трябва да се запита дали няма нещо принципно „машинно“ в работата на въображението), бих попитал: как следва да се разбира фикцията? По-нататък в работата, когато се обсъжда фантоматичното пространство, много коректно Генов посочва, че той говори за виртуалното, представено в литературни произведения, фикционалното виртуално. Но ако виртуалното вече е вид фикция, то няма ли да става въпрос за фикция във фикцията, фикция на фикция, фикция на втора степен и какво би следвало от това? В един момент при анализа на „Дилър на реалности“ в работата се говори за фикции във фикцията, но това трябва да са вече фикции на трета степен, ако се вземе предвид фикционалността на самата творба. Дисертацията не обсъжда теории на фикцията, въпреки че тяхното познаване достатъчно ясно личи в аргументацията; ала липсата на проблематизиране донякъде оставя подобни въпроси не просто неотговорени, а и незададени, макар че изгледат немаловажни за изследвания проблем.

Накрая бих искал да кажа дума за начина, по който работата е построена. Структурата на работата е ясна – и с това бих искал да посоча не само ясения език (който не отнема от стилистично изразената иронична дистанция на Генов спрямо коментиранияте теории и автори, нито от сложния синтаксис както на нивото на изречението, така и на това на по-големите цялости – абзаци, части, глави), но също строежа и логическите връзки между отделните части. Във всеки момент е ясно защо се

казва това, което се казва, и защо идва в този момент на аргументацията. Зад подобна структура се вижда ясното съзнание за различието между логиката на изследването и логиката на представяне на резултатите от него, което издава рядко срещана у докторантите научна зрялост.

Авторефератът представя изчерпателно и обективно основните идеи на работата. Приносите са посочени коректно. Изследването задоволява критериите за дисертационен труд и аз подкрепям пред уважаемото научно жури присъждането на образователната и научна степен „доктор” на Николай Генов.

Доц. д-р Дарин Войнов Тенев
(Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

Токио, 13.05.2022 г.